

BREVE FRA J. L. HOLSTEIN LEDREBORG 1885–92

Ved *Kristian Hvidt*

Nedenstående meddeler bibliotekar i Folketingets bibliotek og arkiv, cand. mag. Kristian Hvidt 9 breve fra Holstein Ledreborg til Frede Bojsen fra perioden 1885–1892.

Politikeren J. L. Holstein Ledreborg, den højadelige godsejer blandt lederne af bondevenstre, hører til blandt de betydeligste og mest fascinerende personligheder i dansk politiks persongalleri. Men kilderne til belysning af denne mand er relativt sparsomme. Kun få har skrevet om ham, og selv har han efterladt sig forbavsende få skriftlige vidnesbyrd. Ganske vist har man jo hans talløse taler i folketinget, men det stenografiske system og en til tider ret hård redigering af tidende har som regel taget duften af talerne, og resultatet giver kun et blegt indtryk af Holsteins elegante fremtræden, overlegne udtryksform og sarkastiske tone. En langt mere personlig og indtrængende forståelse af manden får man gennem hans breve. Nu var Holstein Ledreborg ikke nogen stor beskriver. Men da Frede Bojsens privatarkiv i begyndelsen af 1960 blev afleveret til Rigsarkivet, fandtes deri 10 breve fra Holstein, der hermed offentliggøres, bortset fra et ganske kort lykønskingsbrev fra 1909.

Holstein kom på et meget tidligt tidspunkt i forbindelse med Frede Bojsen. Som venstres ordfører i folketinget i affæren om den Schiørringske adresse og den kgl. håndskrivelse af 1873 blev Bojsen den, der inviterede Holstein indenfor i venstres rækker. Siden stod de hinanden nær ikke alene i politik, men også personligt. Da Bojsen i foråret 1876 skrantede, påtog Holstein sig således at kurere ham – han gav ham valget mellem to mediciner, enten at spise sorte snegle i sukkergelé eller at drikke svensk Banco. Bojsen valgte det sidste, hvorfor Holstein en tid lang kom hver aften og delte en flaske Banco med ham, »så jeg regelmæssigt gik halvsvirende i seng«¹. I rigsdagen blev makkerskabet mellem Bojsen og Holstein i de følgende år af fundamental betydning for dansk politik, forliget af 8. november 1877 efter det første provisorium og hærloven 1880 blev hovedpunkterne i en lang række af love og beslutninger, der gennemførtes med deres hjælp og for en stor del var rettet som politisk våben mod venstres anden gruppe, den radikale under Bergs og Hørups

1. Frede Bojsens politiske erindringer. 1963. s. 76.

ledelse. Holstein og Bojsen supplerede hinanden fortræffeligt. Holstein gav gruppens politik glans og elegance, medens Bojsen sørgede for den saglige grundighed. Noget egentligt varmt venskab blev det dog aldrig til – dertil stod de to mand vel hinanden for fjernt både socialt og karaktermæssigt. Forholdet mellem dem er så rammende og selverkendende karakteriseret af Bojsen selv med ordene: »Han satte nok pris på mig, men jeg var ham for kedelig«².

På det tidspunkt, hvor de foreliggende breve begynder, i forsommeren 1885, da venstre politisk set var sat ud af spillet af Estrup ved den provisoriske lovgivning, begyndte en opløsningstid i venstre, måske den mest bedrøvelige periode i partiets historie. En determineret stemning bredte sig, partiførerne var uenige om den fremtidige kurs over for det triumferende regeringsparti, og de menige venstremænd i rigsdagen stod rådvilde overfor, hvilken førers kalden de skulle lyde. Situationen kompliceredes af Christen Berg, som Holstein skyede og aldrig lærte at tage helt alvorligt. Efter Bergs fængselsophold i foråret 1886, der synes både fysisk og mentalt at have knækket ham, slog han ind på en desperat protestpolitik både over for højre og sine kolleger i venstre. Da Bojsen desuden i de samme år følte sig syg og helst holdt sig hjemme på Møn uden at deltage i folketingets møder, var det Holstein, der måtte føre Det danske venstres kurs over for højre og forsøge at dæmpe Bergs voldsomme reaktioner. Holstein nærnede sig i disse år Hørup, fascineret af hans blændende artikler, og det var nu hans plan at samle hele venstre omkring en forsigtig forhandlingspolitik. Splittelsen i partiet hindrede dog Holstein i en konkret politik, og de to forligsforsøg med højre i 1887 og 1888, der i vid udstrækning var inspireret af Holstein, bidrog kun til at fremme opløsningen i venstre endnu mere. Endnu forsøgte Holstein dog at holde vejen til nye forligsforhandlinger åben, men krævede af højre, at det så længe skulle holde fastningsudgifter borte fra de provisoriske finanslove. Gennem de tre breve fra foråret 1890 kan man følge Holsteins sidste forsøg på med Bojsens hjælp at forhindre krigsminister Bahnson i at få bevillingen til Middelgrundsfortet ind på den provisoriske finanslov. I brevet af 24. marts 1890, hvor han erkender, at Bahnson har fået sin vilje, kan man sporke, at hans beslutning om at erkende »kracket« og trække sig ud af politik dermed var taget. I de næste par måneder syslede han med at formulere sit politiske testamente, det mesterligt af-fattede åbne brev af 12. juni 1890, hvormed han nedlagde sit folketingsmandat.

2. Se i øvrigt Bojsens nekrolog over Holstein. Først trykt i 1938 i Historisk Tidsskrift X Række 4. bd. s. 346–55.

I de to sidste breve, skrevet fra Schweiz, giver Holstein et storslået vidnesbyrd om sin begavelse som stilist og en prøve på sin evne til skarpt og fremsynet at analysere en politisk situation. I brevet fra 1891, det år, hvor Frede Bojsens forhandlingspolitik satte af for tre år senere at havne i det store forlig, forudsiger Holstein hele det politiske udviklingsforløb i de følgende ti år.

Brevene gengives her med Holsteins egen ortografi, tegnsætning og udhævninger. For hjælp ved udarbejdelse af kommentarerne takker jeg stud. mag. H. P. Hilden.

Kjøbenhavn 6.6. 85.

Kjære Bojsen.

Jeg takker for bestillingen til Fredericia. En ligelydende havde jeg faaet af Berg, men det er mig aldeles ikke muligt at gjøre den Tour, ligesaa lidt som nogen af de andre Toure jeg daglig modtager Indbydelser til og ligesaa regelmæssig afslaar. Jeg er saa heldig at lide af en Halsforkjølelse, eller hvad det nu er, som har generet mig hele Vinteren og som jeg nu har brugt en homoopathisk Kur imod, som jeg ikke ret vel kan afbryde. Jeg tilstaar desuden, at jeg aldeles ikke fatter Nyttens af alle disse Møder, da der jo ingen Valg forestaar og den fornødne Opstrammer – hvis en saadan behøves – jo kunde skaffes tilveje paa billigere Vilkaar. Naturligvis undervurderer jeg ikke Mødernes Nytte for Abonentprotokollen m. m. men i saa Henseende er jeg overbevist om at Formanden N. J. Larsen og H. Holm ere fuldt ud tilstrækkelige³. Jeg indskrænker mig derfor til at rejse til Hedehusene imorgen – forresten ogsaa en temmelig unyttig Forestilling – og saa ruller jeg mig sammen – som De. Grundlovsfesten har jeg ikke mærket noget til. De vilde have mig til at tale for den Afdøde (af 5. Juni) igaar i Ulvedalen, men jeg kneb ud. Som De ser var det meget heldigt, thi det havde aabenbar en ganske anden betydning at faa Hostrup frem ved denne Lejlighed⁴. – Han var først noget piqueret paa Birkedals Vegne⁵, men i sidste Øjeblik gav han sig heldigvis; ellers havde de ikke havt andre end Zeuthen⁶, der

3. Berg var formand for Det danske Venstre.

4. Digterpræsten J. C. Hostrup var knyttet til venstre. Han lod sig opstille som folketingskandidat i København ved valget i 1887 dog uden at blive valgt.

5. Der hentydes formodentlig til, at pastor V. Birkedal på nøjagtig samme tid forlod Ryslinge efter en konflikt om riffelbevægelsen med højskoleforstander Alfred Povlsen. Se E. Pontoppidan-Thyssen: Den nygrundtvigske bevægelse I, (1953) p. 365 og Sofus Høgsbro: Brevveksling og Dagbøger II (1923), p. 117.

6. L. Zeuthen cand. jur. var knyttet til det liberale venstre i København og ledede 1885–89 Studentersamfundets Rets hjælp.

kun er lidet kjendt. Hørup og Hage vilde nemlig heller ikke tale. Hage sagde mig, at han skulde til Stege efter Deres Opfordring, derefter lovede han mig at komme til Roskilde, hvor der er lidt Gjæring.

Jeg haaber at Skarlagensfeberen fremdeles er mild; saa er det heldigt at have det overstaet og et aldeles uforligneligt Motiv til ikke at tage til de Møder, man jo ellers har en saa ustyrligt Lyst til. Jeg tror ikke, at der er noget om det, Høgsbro frygtede for, med Hensyn til Herr Stuum ⁷. Det hele jeg har hørt er, at han skal have spurgt om vi i Tilfælde af Krig vare i Stand til at forsvare vor Neutralitet, og det har han rimeligvis sletikke spurgt om, men man fortæller det naturligvis for at kunne motivere Fæstningen til Vinter. Ministeriet er forøvrigt ved godt Mod; meget kloge Folk have sagt, at man blot skulde gjøre som i Rusland, der havde Kejsere i jo dog tilsidst ogsaa faaet Bugt med – Nihilisterne.

Hørups Tale i Havdrup var mig en sand Nydelse – især det om Midlerne ⁸. 1877 og den 8de Nobr. kommer mere og mere til Ære og Værdighed; men nu er det rigtig nok lidt sent ⁹.

Vil De være saa venlig at sende indlagte Brev til Ousen, thi jeg kjender ikke hans Adresse og Høgsbro er ikke hjemme.

Med ærbødig Hilsen til Fruen og Haab om at det gaar godt med Skarlagensfeberen er jeg

Deres hengivne
J. L. Holstein

Ledreborg 31.8. 86.

Kjære Bojsen

Brandbrevet om Middelart har jeg rigtig faaet, men jeg kan ikke udrette noget der af den simple Grund, at jeg ikke tager til Fyn ¹⁰. Da vi have

7. Ferdinand v. Stuum var tysk gesandt i København 1885–87 og stod en tid som en slags mellemmand under en meningsudveksling mellem Bismarck og Estrup. Se Sjöquist: P. Vedel II (1962) s. 188 og Høgsbro: Brevveksling og dagbøger II p. 117.

8. På mødet i Havdrup den 17. maj udtalte Hørup iflg. Politiken: »Stol ikke paa Folketinget, for Folketinget kan ingenting. Stol ikke paa de parlamentariske Midler, for der er ingen. Stol paa Dem selv«. Hørup rettede endvidere et angreb på folketinget for dets medansvar for udviklingen af militarisme.

9. Holstein hentyder til begivenhederne i november 1877, fordi han og Bojsen – netop i erkendelsen af de manglende parlamentariske midler – gennemførte et finanslovforlig med nøje på trods af Berg og Hørups stærke modstand.

10. Den 10. august nedlagde D. G. Monrad sit folketingsmandat i Middelfartkredsen. Det europæiske Venstre proklamerede straks pastor Henning Jensen

Præmieskydning den 5te kunde jeg ikke den Dag og tilbød da en anden før den 7de og efter den 1ste, men i Odense ansaa men det for nødvendigt at Mødet blev en Søndag, og saa faldt den Villighed bort. Forresten er der vist ingen Ting at gjøre, thi H. Jensens Candidatur synes ikke at have være paatænkt I Kjøbenhavn, men er vist Dreyers¹¹ eget Værk. Han er vist heller ikke saa slem som De tro'r – i alle Tilfælde fuld saa god som Monrad. Sørensen havde naturligvis været den bedste, men at han skulde kunne slaa H. Jensen tror jeg ikke, og stille ham op som Kanonføde mener jeg ikke vi kan være bekjendt –. Fra Neidendam¹² har jeg endnu intet hørt, men imorgen rejser jeg ind fra Landet, og saa kommer det vel. Jeg vil ogsaa nok tale med ham engang endnu, for jeg vil dog i alle Tilfælde sikre mig imod at min Garanti ender med at blive en ny Profit for Herr Berg¹³. At De ikke fik noget ud af Samtalen med ham paa Bogø, var ikke andet end hvad jeg ventede¹⁴. Forresten er det ikke afgjørende for mig, hvad han vil til Efteraaret. Vil han løbe Graset, saa for mig gjerne; men jeg gaar *ikke* med. – Vi havde et Møde hos Oct. Hansen om Stillingen¹⁵. Hage var der, og udtalte, at vor Taktik ved at nægte Finansloven naturligvis var Vanvid, men det andet – at behandle den – nyttede heller ingenting. Man skulde ind paa at forhandle Forfatningsforslagene paa Grundlag af Parlamentarismens Opgivelse og

som kandidat, medens Det danske Venstre ikke kunne enes om en fælles optræden. Som eventuelle kandidater nævnedes oberst Vaupell, kaptajn C. Th. Sørensen og højesteretssagfører Oct. Hansen. Henning Jensen kåredes ved suppleringsvalget den 15. september. Se Frede Bojsens politiske erindringer p. 156 og Høgsbro: Brevveksling og dagbøger II p. 121–24.

11. Antagelig læge J. W. Dreyer i Middelfart.

12. Grosserer J. A. Neidendam var en af det moderate venstres trofaste støtter i København. I januar 1886 overtog han sammen med Bojsen og N. J. Larsen den økonomiske ledelse af Morgenbladet.

13. Ved årsskiftet 1883–84 frigjorde Berg sig fra Hørup og Edv. Brandes' politiske og økonomiske indflydelse på Morgenbladet. Da Politiken begyndte at udkomme i oktober 1884, ønskede Berg en ændring af ejerforholdene omkring Morgenbladet og oprettelsen af et aktieselskab med en kapital på 100.000 kr. Berg satte som en betingelse, at de hidtidige ejere skulle have deres underskud på 30.000 kr. dækket. Ved denne lejlighed ydede Holstein 6.000 kr. Da bladet fortsat gik med underskud, måtte der søges en ny ordning i 1886, hvorved Bergs økonomiske interesser atter kom frem. Se Bojsens politiske erindringer p. 124–26, p. 132–33, p. 152.

14. I juli 1886 løslodes Berg fra sit seks måneders fængselsophold og fejredes ved store fester. De øvrige venstreledere havde besluttet at ændre politik over for regeringen for gennem forhandling og udvalgsarbejde at sikre folketingets indflydelse og hindre en hurtig hjemsendelse. Ved sit besøg på Bogø i dagene 19. og 20. august søgte Bojsen at få Berg med til den ny taktik. Se Bojsens erindringer p. 155.

15. Mødet er omtalt i adskillige breve. Se Høgsbro: Brevveksling og dagbøger II p. 122–23 og Tre venstremænd (1962) brev nr. 5.

Thingenes Ligeberrettigelse. Det fandt dog ingen Anklang. At Parlamentarismen er ad Helvede til er vel alle enige om, men der er derfor heller ikke nogen som giver noget for den Indrømmelse. Det Cadaver faar vi vist Lov til at begrave alene. – Hvad Ligeberrettigelsen angaar saa faar vi den naturligvis heller ikke gennem nyt Forfatningsvrøvl, men kun gennem en fornuftig Politik. Forøvrigt var der skjøn Enighed paa Mødet om Taktiken. Det kommer kun an paa, at den holder ud. De kommer vel til Byen først i September, for vi skal jo holde et af de sædvanlige Fællesbestyrelses-vrøvl Møder med det Første¹⁶. God Fornøjelse.

Deres hengivne
J. L. Holstein

Ledreborg 21.8. 87.

Kjære Bojsen

Ja den Historie med Skytteforeningerne kan blive ubehagelig nok, thi det lader til at Overbestyrelsen er komplet fra Sands og Samling. Først smider de Schönheyde, saa Hans Frandsen og nu falder de over os i Roskilde¹⁷. Hvis De interesserer Dem for Sagen skal jeg her kortelig meddele Dem Sammenlægningen. Vi fik som alle andre Rundskrivelsen af 23. Maj med det lange Fredsprogram, og noget efter et Brev for at erfare vor Mening¹⁸, jeg var da ikke i Stand til at samle Forretningsudvalget,

16. Efter dannelsen af det danske Venstre under Berg og Bojsen i november 1884 oprettedes en fællesbestyrelse mellem dette parti og Hørups gruppe. Det omtalte fællesbestyrelsesmøde fandt sted den 13. september. Her vedtoges det – med Bergs billige – at lade finansloven behandle i udvalg.

17. Holstein var fra stiftelsen i 1866 medlem af – siden formand for – Gl. Roskilde Amts Skytteforenings bestyrelse, i perioden 1871–79 var han desuden medlem af skytteforeningernes overbestyrelse. Skytteforeningerne var i firserne genstand for politiske kampe, der truede med at sprænge bevægelsen. I 1885 rejste der sig en stærk opposition mod den gamle overbestyrelse på grund af dennes holdning over for det såkaldte riffelprovisorium. En række amtsskytteforeninger udtrådte og overbestyrelsen omdannedes. Se herom L. C. F. Krogh: Skyttesagen i Danmark 1861–1911 p. 270 ff.

Admiral Schönheyde blev i 1885 valgt til formand for overbestyrelsen. Under hans ledelse uddybedes splittelsen i skyttebevægelsen, og da hærens repræsentanter udtrådte af overbestyrelsen, trak han sig tilbage den 2. maj 1887; på formandsposten efterfulgtes han af skolebestyrer, bygmester A. Bentsen. Hans Frandsen blev medlem af overbestyrelsen i 1885, men da han var ivrig deltager i riffelbevægelsen, blev han opfordret til at forlade overbestyrelsen. Gl. Roskilde Amts Skytteforening ekskluderedes i august 1887.

18. Rundskrivelsen, der var udstedt i anledning af den ny overbestyrelses tiltrædelse, er gengivet i L. C. F. Krogh: Skyttesagen p. 272.

der bor spredt hele Kredsen over. Det var Saatid og jeg skulde agitere i Jylland. En Maaned efter – godt og vel – holdt vi saa Møde, men havde forinden faaet en Skrivelse der udtalte at hvis vi ikke svarede inden den 20. Juli, saa ansaa man det i Overbestyrelsen for »Ja«. Der var endel Misfornøjelse i Bestyrelsen med Overbestyrelsens Optræden baade med Schønheyder og H. Frandsen og Rundskrivelsen forekom flere tve-tydig og farlig, men for at gjøre saa lidt Vrøvl som mulig, valgte vi den Udvej, Overbestyrelsen selv havde budt os ind paa – tie og samtykke. Jeg inviterede saa baade Bentsen personlig og hele Overbestyrelsen men ingen kom ¹⁹. Et Par Dage efter pudsede Dagbladet Overbestyrelsen paa os. Den parerede strax og sendte os i de allersidste Dage af Juli et Brev hvori den bad om et Referat af Talerne ved vor Skyttefest ²⁰, helst til den 1ste August men i al Fald saa snart som muligt. Det var Fredag eller Torsdag; Mødet i Kjøge var Søndag den 31te; det var altsaa umuligt at samle Udvalget inden den 1ste, men allerede den 2den fik vi en Skrivelse af 1ste August, hvori det meddeles os at man ikke som tidligere udtrykkelig udtalt kan betragte vor Taushed i Anledning af Rundskrivelsen af 23. Maj som Samtykke, men maa se i denne en bestemt Nægtelse af at ville svare og at man derfor maa afbryde Forbindelsen med os indtil vi havde erklæret at vi slutte os til Skytteforeningernes Program af 1871 + Rundskrivelsen af 23. Maj. – Dette er ikke blot lovstridigt, men fuldstændigt meningsløst, og det saameget mere som Overbestyrelsen selv havde udbedt sig et Referat af Talerne et Par Dage i Forvejen. Vi holdt saa Udvalgmøde og sendte Dem et Svar ²¹, som protesterede mod Exclusionen som ulovhjemlet, men samtidig meddelte Overbestyrelsen at Foreningen som hidtil selvfølgelig slutter sig til Programmet af 71 og desuden til Rundskrivelsen af 23. Maj, idet vi gik ud fra at denne ikke tilsigter andet end hvad der kunde forenes med Repræsentantskabets Beslutning og Overbestyrelsens Erklæring ifjor Efteraar. Særlig føjede vi til at vi delte OB's Mening om at Skyttesagen udelukkende havde Fædrelandets Værn for Øje og at alle kunde samarbejde i denne uden Hensyn til politisk Anskuelse, idet vi dog selvfølgelig gik ud fra at der med politiske Anskuelser kun tænktes paa saadanne som kunne forenes med Agtelse for Grundloven og Representationens Ret, og at der ved Fædrelandets Værn kun var tænkt paa det der kom tilveje paa lovlig Maade. Skyttesagen var bragt til Live af den Aand der gjennemtrængte baade Folk og Hær i 1864 – den borgerlige Friheds og den bor-

19. Bygmester Bentsens fremstilling af sagen findes i Frede Bojsens arkiv.

20. Den omtalte skyttefest fandt sted den 24. juli.

21. Dateret 8. august.

gerlige *Lovlydigheds* Aar 1 og den kunde ikke skilles fra denne og hverken tjene eller slutte Forlig med en *lovstridig* Militarisme. – Vi var fremdeles af samme Mening som ifjor Efteraar og vi haabede at det samme maatte være Tilfældet med O.B. -

Paa denne Skrivelse har vi aldeles ikke faaet noget Svar, men samtidig har Højrebladet i Roskilde kunnet bringe Meddelelse om at vi vare udelukkede, skjøndt ingen af os har røbet noget derom og Højres Presse istemmer daglig Jubelsange i den Anledning. Dette kan aabenbart ikke blive ved paa den Maade. Jeg har hidtil tiet komplet stille for ikke at gjøre Overbestyrelsen Stillingen vanskeligere end den iforvejen er, men alting har sine Grænser. Paa Søndag skal jeg til en Skyttefest i Horns Herred og der maa siges noget; ogsaa ligeoverfor Offentligheden maa vi have Redelighed paa Tingene og kommer Sagen først i Bladene saa bliver den naturligvis ubehagelig for O.B. Men jeg kan ikke lade mig alting byde. Her er almindelig Forbauselse og Misfornøjelse med hele den Maade O.B. har ledet Sagen paa i det sidste Halvaarstid. Og det synes jo ogsaa temmelig klart at de to Officerer Bahnsen har sendt dem, kommanderer dem paa den ubarmhjerdigste Maade²². Højres Plan er simpelthen den at bringe Skytteforeningerne til at bede Wagner o. fl. om Forladelse for ifjor og til at vedtage den Dagsorden som da blev forkastet²³. Har der været nogen Tvivl i saa Henseende maa den jo være forsvundet efter den uforskammede Skrivelse som Københavns Skytteforening har sendt O.B. i Anledning af dens Frieri²⁴. Indenrigsministeriets Skrivelse er heller ikke til at tage Fejl af²⁵, og med sand Venstrebravhed og Troskyldighed er O.B. gaaet i Gyngen paa den gyseligeste Maade. Ved Udvandringer og Suppleringsvalg har den nu bragt os saa vidt at O.B. bestaar af 4 Venstre-

22. Efter Schönheyders afgang indtrådte kaptajnerne Meyer og Ramsing i overbestyrelsen som repræsentanter for hæren.
23. Oberst C. A. Wagner var den ene af de i note 1 omtalte officerer, der udtrådte af overbestyrelsen. Anledningen var overbestyrelsens forkastelse af officerernes dagsorden, der krævede indgreb mod de skyttekredse, der den 1. august 1886 havde deltaget i et hylningstog til C. Berg i anledning af dennes løsladelse. Da det omtalte møde i Lejre den 24. juli 1887 var stærkt politisk betonet, så Holstein i overbestyrelsens optræden en godkendelse af oberst Wagners dagsorden.
24. Københavns Skytteforening var udtrådt ved bruddet med officererne i 1886. Den 6. august 1887 opfordrede overbestyrelsen den påny til at indtræde. Foreningen svarede, at skønt den anså ekskluderingen af Gl. Roskilde Amts Skytteforening for en erkendelse af oberst Wagners dagsorden, ville den forholde sig afventende.
25. Den 9. juli havde indenrigsminister Ingerslev givet udtryk for, at den store udmeldelse af skytteforeninger gav anledning til betænkelighed, og at ministeriet overvejede at stanse statstilskudet til overbestyrelsen.

mænd, 4 Højremænd og 1- (Nørregaard) ²⁶ ubestemmelig, samtidig med at hele Forretnings Udvalget er gaaet over i Højres Hænder. Den Maade at drive Forhandlingspolitik paa er aldeles umulig, og det viser sig jo ogsaa allerede nu, at den ikke fører til det allermindste. Højrekredsene melde sig stadig ud, de udtraadte nægte at træde ind og samtidig smider O.B. saa sine egne Kredse ud, stik imod Lovene og den sunde Fornuft ²⁷. Jeg vil meget gjerne bistaa O.B. til at faa Skyttesagen i en rolig Gænge, men naar den træder op imod os som den hidtil har gjort, saa er det mig en komplet Umulighed. Kan De gjøre noget for at faa de Mennesker paa Ret Kjørl, skal det glæde mig. –

Morgenbladet har min udelte Sympathi og Redaktionen ingen troere Ven end jeg. Jeg har spekuleret over en Artikel, men Dovenskab og en vis Angst for at sige noget for krast i disse raadne Tider har hindret mig i at faa noget færdigt endnu ²⁸.

Deres hengivne
J. L. Holstein

Kjøbenhavn 20.12. 87.

Kjære Bojsen

Hvad der kan gøres paa mine 400 Kr. er jeg med Glæde med til, men jeg har ingen Aktier faaet fra Dem, og Bevis har jeg heller ikke ²⁹. Der var dengang en Del som tog Aktier à 25 Kr. i min Kreds – vistnok for c: 1000 Kr, men Navnene kjender jeg ikke. Jeg har bedt Dønnergaard skaffe mig nogle Oplysninger og Aktier af den Art, og han har lovet at

26. Jens Nørregaard, Testrup højskole.

27. Gl. Roskilde Amts Skytteforening indtrådte dog atter i oktober 1887.

28. Artiklen kom aldrig. Senere på året kom det til et brud mellem Holstein og Morgenbladet på grund af dennes skarpe polemik mod Viggo Hørup. Se Høgsbro: Brevveksling og dagbøger II p. 133–35.

29. På Bergs initiativ gennemførtes i november 1886 en sammenslutning af venstregrupperne; Berg kom dog hurtigt i modsætning til det nye parti og vægrede sig ved at modtage formandsposten. Da han i marts 1887 fik kendskab til de samtaler, Bojsen og Hørup havde haft med Nellesmann og Estrup, kom han i åben opposition til partiet og nedlagde sit formandshverv i folketinget. Morgenbladets redaktør, K. P. Korsgaard, stillede sig helt på Bergs side, og Morgenbladets forretningsudvalg, hvori foruden Frede Bojsen også grosserer A. Neiiendam og bagermester Marstrand, der begge stod Bojsen nær, havde sæde, vedtog at afskedige ham. Morgenbladet var et aktieselskab, og de stridende parter søgte nu at sikre sig flest mulige aktier.

tage sig af Sagen nu; Selv har han 2 Aktier, men han har *brændt* dem, da han ikke tillagde dem nogen Betydning. Kan de nu alligevel bruges? Busk er ogsaa villig til at skaffe os Aktier – deriblandt sine. Deres Broder i Gjedved har vel Aktie ^{30?} – Ulykken er imidlertid at vi aldeles ikke ved noget om hvem der sidder inde med Aktierne, da Berg har Bøgerne og han og Bogholderen ere lige fjendtlige imod Forretningsudvalget ³¹. Berthelsen (Kyø) ³² var her nu igjen efter igaar at have havt Møde med Nejdendam. Han mener at der ikke er gode Udsigter saalænge som Berg er Formand. Han sidder inde med alle Oplysninger og nægter naturligvis alle andre disse. Imens forbereder han alt med stor Energi. Madsen Mygdal er rejst til Jylland, som man mener for at kjøle af. Naar Generalforsamlingen skal være ved ingen – man frygter at Berg benyttende sig af Deres og N. Larsens Sygdom og Marstrands forestaaende Fraværelse vil sørge for at faa den sammenkaldt paa et Tidspunkt hvor en Del Jyder ikke kan møde. Bertelsen holder derfor bestemt paa at Berg maa afsættes som Formand, hvis Sagen skal kunne føres heldigt igjennem. Nejdendam er nok enig med ham – men da De og Larsen mangle sker intet, og man handler fuldstændig i Blinde medens han takket være Protokoller og Bøger lægger sin Slagplan i Ro og Fred. Berthelsen foreslaar derfor at Forretnings Udvalget skal forlange Bøgerne til Eftersyn – og naar dette nægtes, saan enkalde Bestyrelsen, som da afsætter Formanden. Dette maatte ske saaledes at det til Formandens Afsættelse m. v. nødvendige Bestyrelsesmøde kom sammen umiddelbart efter Rigsdagens fornyede Sammentræden eller den 8. el. 9. Januar. Alle Medlemmer – levende og halvdøde maatte møde osv. – Selvfølgelig maatte man passe paa at fremsætte sin Eegjæring om Bøger og Møde saaledes, at Berg ikke kan narre os ved at sammenkalde Bestyrelsen paa et Tidspunkt hvor De eller Larsen eller en af vore Venner var forhindrede. – Jeg er enig med Berthelsen i alt dette; og jeg føler mig overbevist om, at saalænge det ikke er slet vil Udfaldet være overordentlig tvivlsomt, og sejrer Separatisterne i Morgenbladet, vil det politiske Resultat blive meget *føleligt*. Har De nogen Liste over Aktierne fra 75? – ³³.

30. Seminarieførstander Peter Bojsen (1838–1922).

31. Oprindeligt havde Berg og vistnok sagfører J. L. Hansen i Kolding aktiemajoriteten i bladet, men ejerforholdet var uklart. Berg havde imidlertid iflg. en kontrakt af november 1880 generalfuldmagt på aktionærernes vegne.

32. Berthelsen Kyø er identisk med folketingsmand Jens Bertelsen (Skalborg) (1844–1925), der 1878–92 forpagtede hovedgården Kyø i Ålborg Amt.

33. Det lykkedes Bojsen, Holstein o. a. at overtrumfe Berg, som derefter trak sig tilbage som formand. Korsgaard blev afskediget som redaktør og udgav siden sin egen avis, Aftenbladet. Se Bojsens politiske erindringer p. 163–65.

Alt dette har Berthelsen bedet mig skrive – og jeg gjentager at jeg tror han har Ret. Berg arbejder mens vi vente – Larsen gjør *slettingenting*. Klein har jeg talt med – men det var det gamle. Den provisoriske gaar i Udvalg, men Berg faar nok 10–12 Stemmer med sig imod den. I Partiet gjorde Albertsen, Blem, Jensen Toustrup, Christoffersen, Bach og Vestergaard Mudder – dels *tankeløst*, dels *iloyalt?* og holdt med Separatismen, men Albertsen, Blem og N. Jensen erklærede at de bøjede sig for Partiafstemningen. – Resten gaar vel med ham og hans. Det er aldeles umuligt at arbejde med saadanne Partifæller. Jeg tror overhovedet at det vil blive nødvendig snart at sætte ham og dem der systematisk modarbejde Partiets Politik udenfor Partiet, hvis vi ikke ville tabe alt Sammenhold og Al Respekt hos Modstanderne.

Skriv nu snarest muligt om Morgenbladet – enten til Berthelsen eller hertil – det er aldeles nødvendigt at der gribes energisk ind hvis Stillingen skal holdes, men her inde sker intet. Berthelsen er den eneste Rørige.

Deres hengivne
J. L. Holstein

20.2. 90

Kjære Bojsen

Jo jeg anerkjender sandelig alle Deres Fortjenester af Freden³⁴ og det kan godt være at det er til en vis Grad heldigt at De er syg for Tilstanden er ikke uden Complicationer af ret personlig Natur. Men nu til Sagen: De er valgt til Ordfører for Fortloven, de nye Oplysninger ere i trykt Tilstand tilsendt Dem og vi maa endelig saa *hurtig som mulig* have et Udkast til Betænkning. Senest Mandag maa De endelig sørge for at vi have den, da Partiet kun lod Sagen gaa til 2^o³⁵ Behandling imod at Ud-

34. Bojsen søgte efter valget i januar 1890 – til dels på grund af sygdom – at skaffe indre fred i sin gruppe ved at trække sig tilbage fra sine poster som formand for finansudvalget og viceformand i folketinget. Se Bojsens politiske erindringer p. 184 og p. 187 note 7.

35. Lovforslaget om en overordentlig bevilling til udvidelse af Københavns søbefæstning (Middelgrundsfortet) havde været fremsat dels i samlingen 1888–89, dels i første halvdel af samlingen 1889–90. Ved fremsættelsen i samlingens anden halvdel (Folketingets forhandlinger sp. 1889, 27.2.1890) var bevillingen nedsat fra 15 til 9 mill. kr., der til gengæld skulle anvendes over tre år mod tidligere syv (till. A sp. 3155). Den 22. marts tog krigsminister Bahnsen forslaget tilbage. Holstein optog det for at få en forklaring (sp. 4097). Det

valget lovede at meddele det sin Indstilling 14 Dage efter at det var ned-sat³⁶. Og det er vist Ma idag eller Tirsdag. Snyder de, blive de rasende. Commission bør De ikke foreslaa³⁷. Skal det gaa maa det komme siden; men jeg tvivler om det gaa r. Blodtørsten er stor. Selv en Moderados som Chr. Hage fordrer rank og eklatant Forkastelse. Forresten bygger Mini-steriet neppe efter vor Forkastelse. Det vilde da være *første Gang* at noget tilsvarende skete. De vil vel heller ikke have Fortrummelen imod sig til Landsthingsvalget Aar. Snarere tage de efter Forkastelsen Fortet op paa næste Aars Finan lov, saa det kan bruges til Compensation under de Forhandlinger som naturligtvis komme næste Aar. Saa kan Commis-sionen vist bruges; men saa bør den neppe ødelægges i Aar. – Planen er fra Højres Side at d i ve Landsthingsvalgagitationen på oekonomisk Fremskridt: Kystbane og Frihavn, som Venstre da haabes at ville for-kaste. Men vi hytte os naturligtvis. Idag kun dette for at faa Dem til saa ilsomt som muligt at sende mig et Udkast til Betænkning over Fortet. – Imorgen haaber jeg at faa Tid til at fortsætte dette Brev, hvori jeg da skal berøre alle de andre Punkter De omtaler og Situationen i det Hele, som ikke er saa gal endda Nu har jeg ikke mere Tid i Aften. –

Altsaa Betænkning!!!

Deres hengivne
J. L. Holstein

10.3. 90.

Kjære Bojsen

Det var jo en beklagelig Historie med Børnene. Jeg haaber det maa al-lerede være halvt overstaa t. –

nedsatte udvalg kom på denne måde til at afgive betænkning (till. B sp. 1591), hvorefter Holstein tog forslaget tilbage d. 31. marts. I mellemtiden opstillede Bahnsen som ændringsforslag til finanslovens 3. behandling forslag om en foreløbig bevilling på 3 1/2 mill. kr. til bygningen af et fort (till. B sp. 1503). Forslaget forkastedes i Folketinget 29. marts (sp. 4671), men landstinget bil-ligede det i en dagsorden og arbejdet påbegyndtes da provisorisk.

36. I partiet gik europæerne imod overgangen til 2. behandling og stemte i folke-tingssalen imod denne (sp. 2358, 8.2.90). Heri støttedes de af Bergianerne, og overgangen vedtoges således af højre og Bojsens gruppe. Chr. Hage stemte for overgangen.
37. Frede Bojsen havde i august 1887 sendt Hørup et forslag til en kommission på 10 medlemmer fra hvert af rigsdagens ting til løsning af befæstnings-spørgsmålet. Tanken blev siden taget op af højremanden, oberst N. P. Jensen. (Bojsens politiske erindringer s. 169).

Deres Breve har jeg faaet. Citatet af Landsthingsbetænkningen³⁸ tog jeg ikke med, dels for ikke at forsinke Betænkningen (jeg vilde nemlig gjerne hurtigt have klare Indlæg og hurtigt til Partiet), dels fordi jeg syntes, at det – nu da de 3 Aar ere givne³⁹ – snarere var et Argument imod end for os. – Forresten haster det hele ikke, da vi ere enige om at gjøre Finansloven færdig til Landstinget først, for at hindre Bahnsen i at stille Middelgrunden op til 3° Behandling i Folkethinget. I Landstinget kan han nemlig slet ikke faa det frem eftersom vi arbejdede saa flinkt at Landstinget slet ikke faar Tid til 2den Behandling inden 1ste April. – Hvad Koster-Kallehave angaar saa ligger det til 3die Behandling, da Ministeren har lovet at stille Forslag til Færgebroerne til den Tid⁴⁰. Forresten gaar alting nu ret jævnt efter at de første Kraftudtryk efter Valgfeberen ere overstaaede. Men skal vi holde Stillingen overfor – Holm⁴¹ og Berg – maa der af og til lidt Knald i Rummelen. Den d'Hondtske eller som den kaldes den »hundske« Forholdstalsvalgmaade har ogsaa gjort ret god Virkning med Hensyn til Partidisciplinen⁴². – Men nu knager den igjen efter Conferencer og andet Vrøvl i Margarine Lovs Udvalget⁴³. Den gamle – og eneste fornuftige – Plan fra før Jul om at lade alt blive ved det gamle er nemlig takket være Ingerslevs tonede [?] Trusler om at *ville bruge* Bemyndigelsen til Udførselsforbud og Bergs »Tapperhedsrummel« imod den hidtil gjældende *fakultative* Bemyndigelse faaet Flertallet til at stille Fordringen op om at *Bemyndigelsen* skal udgaa af Loven. Høruerne stille saa det rene Udførselsforbud op til Gjengæld. Saa driver Sagen videre og kommer ved Flertalsbeslutningen til Landstinget, som naturligvis følger Ministeren og sætter Udførselsforbudet ind igjen; derefter kommer den i Fællesudvalg og det nugældende Forslag stilles op som Mæglingsforslag. Saa staar Provisoriet for Døren — Loven udløber jo – og saa giver Flertallet efter. Berg bliver naturligvis karakterfast staa-

38. Den omtalte betænkning kan ikke findes med sikkerhed.

39. Se brev 5 note 2.

40. Lovforslaget om Meddelelse af Koncession på Anlæg og Drift af en syd-sjællandsk-mønsk Jernbane med fast Bro mellem Kallehave og Koster, der var inspireret af Bergs broder, P. N. P. Berg, kom ikke til 2. behandling i denne samling. Imod dette havde Bojsen fået indenrigsminister Ingerslev til på finansloven at stille forslag om en ny færgeforbindelse Koster-Kallehave. Se Bojsens politiske erindringer p. 183–85.

41. Antagelig socialdemokraten P. Holm.

42. Den belgiske jurist og valgtekniker d'Hondt havde siden 1878 udviklet en forholdstalsvalgmetode. Denne indførtes i venstres partiforhandlinger på grund af de indre modsætninger.

43. Den 30. april 1890 udløb loven om fabrikation og forhandling af margarine, der som et resultat af »smørkrigen« var gennemført i samlingen 1887–88. I lovforslaget ønskede indenrigsministeren den givne bemyndigelse til at udstede udførselsforbud for margarine erstattet af et i loven optaget direkte forbud.

ende og naar Sagens Gjennemførelse er sikkert gaar de brave Forbudsmænd (Busk m. fl.) heller ikke fra deres Kraftposition; disse enes saa om at haane Flertallet som dem der bøie sig for Landsting og Ministerium, blot de true med Provisoriet. Da vi naturligvis aldeles ikke tør lade det komme til Provisorium saa bliver Enden paa det at Ministeren faar den nuværende Lov med Tillids Bemyndigelse. For Berg og Rumlere i og udenfor hans Gruppe – hvad enten de staa fast paa det rene Forbud eller den rene Frihed – kan det jo været meget morsomt, men for Partiet bliver det et ualmindelig infamt Nederlag, som for Forhandlingspolitiken vil blive et fælt Smæk. Margarineudvalget har gaaet saa temmelig for Lud og koldt Vand, da baade Hørup, Rutein have forsømt det og ladet Bluhme, Fogtman, Dalsgaard og Leth klare Ærterne. Idag blev Betænkningen gjort færdig og skulde være afgivet. Jeg søgte at stoppe den men tvivler om det kan naas. N. Andersen Thistle stiller sig allerede nu – som forsigtig Konditor – paa det endelige Resultat, nemlig det Bestaaende ⁴⁴. Udvalget Flertal er enigt med sig selv om, at der vil det ogsaa havne, men det vil være tappert en *Stund endnu*, dels af Frygt for Berg dels af Flertalsfølelse. – Det forekommer mig at naar man dog skal ende der – og jeg ser ingen anden Mulighed saa er det dumt ikke at *enes* om det nu og *paatvinge* Ministeren det. Det kan nemlig gjøres da Høire (Andersen) gaar med og Hørup ogsaa maa det og efter en Samtale jeg havde med ham idag derom vil gjøre det. At lade sig tvinge af N. Andersen og Landstinget og bøie sig for Ingerslevs Provisorietrusler og lade sig haane af Berg og Hørupperne der i saa Fald ende som karakterfaste renlivede Mænd, der ikke ville vise den nuværende Minister Tillid osv. osv. – synes jeg er det rene Vanvid. Nu kan De jo overveje Sagen; men skal der gjøres noget, *saa maa der handles rask ellers har vi Skandalen en af Dagene*.

Der har ogsaa været Tale om allerede at enes paa det Bestaaende ved 3° Behandling; men jeg ser ikke at det frelser Positionen. Saa bliver det nemlig Høire der tager Sikket; det er ubetinget bedre end Landstinget og Provisoriet, men det er daarlig nok alligevel og for Berg en Fordel. Enes man nu, saa kan Berg ikke vise sig; er det imidlertid først erklæret med stor Sjælsstyrke at man ikke kan vise »denne Minister saa stor en Tillid som den der ligger i Bemyndigelsen«, saa ve den, der bagefter skal til at æde sin Sjælsstyrke i sig igjen. Det er en væmmelig Ret den ⁴⁵.

44. Højremanden, entreprenør N. Andersen fremsatte i 1888 det kompromisforslag, der førte til »smørkrigen« afslutning.

45. Den 31. marts vedtog tingene at lade lovforslaget gå i fællesudvalg. Her nåedes intet resultat. Den 1. april indbragte venstremanden Jens Ousen o. a. et nyt lovforslag, der gik ud på uforandret vedtagelse af gældende lov for et år. Dette forslag gennemførtes uhindret samme dag. – Bemyndigelsen til at udstede udførselsforbud blev aldrig anvendt.

For Resten er der ikke stort Nyt. Ingen venter noget ud af Samlingen. Alle leve paa de næste Landstingsvalg og næste Samling.

De ser formodentlig af det foregaaende hvor uheldigt det er, at De er borte, men det er jo ikke til at ændre. God Bedring med Børnene.

Deres hengivne
J. L. Holstein

Jeg venter i alle Tilf. et Par Ord om Margarinen, hvis De ikke allerede har skrevet til Tutein derom – men han var i Dag som det syntes uden Instruktioner og temmelig ilde berørt ved de forvirrede Udsigter ⁴⁶.

Kjbhvn 24.3. 90.

Kjære Bojsen

Ja den Historie med Færgebroen bliver vanskelig nok. Jernbancudvalget har delvis Støtte i Udtalelser fra Ministeren og den Tro er ret stærk at Færgebroen slaar Banen ihjel. Fra Hørupsk og Bergsk Side kommer der stærk Modstand og fra Høire tvivlsom Hjælp – maaske ogsaa Modstand. At de Medlemmer, De har talt med kunde se gladeligen paa Situationen maa ligge i at de ikke kjende den ⁴⁷. Middelgrundsfortets Tilbagetagelse ⁴⁸ er kun en Manøvre for at faa det over paa Finansloven og derigjennem til Votering i Landstinget. Bahnson modsatte sig i Conferencen i Aften alle Forslag om Rigsdagskommissioner ⁴⁹. Det var godt nok – sagde han – naar der var faste Partier, saa man kunne slutte fra Førernes Tilbud til disses Vedtagelse; men som det var i den nuværende Opposition, hvor der var en Mængde splidagtige Grupper var det værre end

46. Under Bojsens fravær 1889–90 var Ferdinand Tutein blevet formand for finansudvalget og stod i intens brevveksling med Bojsen. Dennes breve til Tutein kendes ikke, hvorimod Tuteins breve, der giver et fortræffeligt indtryk af de politiske forhold, er bevaret i Bojsens arkiv. Om Tuteins forhold til Holstein findes to lange breve af 28. januar og 1. februar.

47. Samme formiddag, som brevet er skrevet, havde Holstein været i finansudvalget, hvor der var samråd med indenrigsministeren netop om Kallehave-Kostersagen. Indenrigsminister Ingerslev frarådede Bojsens forslag, udvalget udsatte sagen, og i folketinget blev den nedstemt med 45 stemmer mod 35. (Finansudvalgets forhandlingsprotokol 1890–91).

48. Tilbagetagelsen skete 22. marts. Se i øvrigt brev 5 note 2.

49. Antagelig havde folketingets forsvarsudvalg samråd med krigsminister Bahnson. Oberst N. P. Jensen havde stillet forslag om at overlade spørgsmålet om befæstning til en parlamentarisk kommission.

ingenting. Han huskede godt hvordan Berg i 1880 havde sagt ham, at han ikke havde stort at indvende mod Kjøbenhavns Befæstning, men at han ikke kunde faa sine Folk med, og saadan var det altid⁵⁰. Middelgrunden er det Hensigten at tage provisorisk. Den Dag det er sket er Forhandlingspolitiken færdig. Derom er alle enige herinde. Saa er der kun Berg. Hørup gjør sig imidlertid Illusioner om at der er en Mulighed for ham til at tage Concurrencen op med Berg og derfor gjør han intet for at hindre Katastrofen. Han vil ikke compromittere sig ved Commissionsforslag. Landstinget gjør heller ingenting. Der er en Del som nødig gaa ud i de 7 Aar, men de gjør det alligevel⁵¹. Jeg betvivler meget at det vil lykkes at hindre Kracket. Som saadant betragter jeg det nemlig. Kommer saa der til Margarine-skandalen hvor de smaa Ambitioner have rodet sig saaledes fast i deres Modstand mod Udførselsforbudet, at de foretrække at lade Indenrigsministeren *redde Situationen* ved at give Margarine-loven som provisorium, fremfor at gaa tilbage til den bestaaende Lov efter Landstingsbehandlingen, saa tror jeg at ogsaa De vil indrømme mig, at Situationen er – Klapfinalen – for Forhandlingspolitiken. Næste Aar er det *Chresten Berg* og alle Forsøg paa at hindre det vil kun gjøre ham stærkere. En Politik – Forhandlingspolitiken – der intet Forlig kan skaffe og intet Provisorium kan forhindre – der med et Ord er positiv og negativ renonce – undtagen paa Gruppekjævl – den Politik gider ingen røre en Finger for mere. Saa tager Folk ligesaa gjerne »Protesten« som Berg kalder sin Forhandlingspolitik. – Den byder dog altid en Chance for et ensartet disciplineret Parti. –

Kort sagt; c'est le commencement de la fin og der er neppe mange Dage tilbage, for jeg tror ikke paa at det vil lykkes at faa Forhandlingerne i Gang . . . og selv om de kom i Gang saa førte de neppe til Noget.

Jeg skal hilse Dem fra Deres Søster Fru Konow⁵² fra hvem jeg har havt Brev. God Bedring med Børnene og gid de maa slippe for flere Syge.

Deres hengivne
J. L. Holstein

50. Om Bergs stilling til finansloven se J. J. Bahnson: Forsvarsvæsenets udvikling (1896) p. 28 og Kr. Hvidt: Venstre og forsvarssagen 1870–1901 (1960) p. 87 f.

51. Efter krigsministerens ilbagetagne forslag skulle bygningen af Middelgrundsfortet ske over 3 år. Holsteins omtale af de 7 år må skyldes en lapsus. Om Hørups stilling til en forsvarskommission se hans brev i Bojsens politiske erindringer p. 169 note 35.

52. Ida Bojsen Konow var gift med den norske politiker og statsråd Wollert Konow. Hun stod i livlig brevvæksling med Holstein til dennes død.

Freiburg 1. 1891⁵³.*Kjære Bojsen*

Tak for Deres Brev. Hvad De skriver om Politiken⁵⁴ derhjemme har naturligvis i høi Grad interesseret mig, men Fru Thyras indirekte Hilsen var dog paa Grænsen af »Privatlivets Fred«; thi naar man ikke er og heller ikke vil være Politiker mere, saa har man ikke Lov til at mene eller sige noget om den Ting. Man skal ikke gjøre sig vigtig. Og det har jeg da forsaavidt hellerikke gjort – – som jeg ikke havde bemyndiget Fruen til at bringe mit Brev-Snak videre. Ja det faldt mig end ikke ind, at hun vilde gjøre det. Da det nu imidlertid er sket og da De ved Deres Brev giver mig en Slags Tilladelse til at sige hvad jeg tænker, saa gjør jeg Brug af denne. Ikke for at blande mig i, hvad der ligger udenfor mit Omraade; men fordi Deres aabne og uforbeholdne Udtalelser have Krav paa et ligesaa aabent og uforbeholdent Svar.

Og jeg vil da begynde med at sige, at jeg tror De tager Feil, naar De mener, at Afstanden gjør det vanskeligere at vurdere, hvad der nu sker i Folkethinget. Jeg tror det Modsatte forsaavidt som Afstanden gjør det lettere at se paa Begivenhederne ogsaa fra et andet Synspunkt end Synspunktet »Estrup«. For Estrup er den nyeste Fase i Forhandlingspolitiken nemlig en Fordel⁵⁵. Det er klart nok. Det er jo ikke blot en Forhandling paa Grundlag af hans egne Principer (Omlægning + Compensation)⁵⁶, men det er et *afgjørende* Skridt til den »rolige Forhandling«, som han endnu i Efteraaret erklærede for det eneste, der manglede ham, for at han kunde sige, at han havde naa't, hvad han vilde og gennemført sin Politik; baade den fra 75 og den fra 85. Og heri har han naturligvis Ret. Finanslov eller ikke Finanslov er for ham et underordnet Spørgsmaal.

53. Efter indholdet kan brevet dateres til 1. januar 1891.

54. Fru Thyra er identisk med Thyra Dannebød Hartmann (1848–1920), gift med billedhuggeren Carl Hartmann. Hun var en datter af præsten Lars Nannestad Boisen og derved kusine til Frede Bojsen.

55. Efter den fuldstændig kaotiske samling 1889–90 tog Bojsen initiativet til udarbejdelsen af et arbejdsprogram, der gik ind for en kraftig gennemførelse af forhandlingspolitikken, især på det socialpolitiske område. Arbejdsprogrammet gav anledning til nye grupperinger på rigsdagen. Berg og Hørup fandt sammen, og Bojsen søgte kontakt med højre. Den 30. oktober indbragte Bojsen bl. a. forslag om ophævelse af sukkerafgiften og en ølskat. Estrup svarede, at han ville fremsætte et toldlovsforslag i landstinget og håbede, at de to forslag kunne sammensmeltes. Se Bojsens politiske erindringer p. 188 ff.

56. Enhver reform i toldloven i liberalistisk ånd var hidtil strandet på Estrups krav om fuld kompensation for den dermed følgende nedgang i statskassens indtægter. Estrup opnåede således kompensation for sukkertoldens bortfald gennem den omtalte ølskat.

Han har ikke stort imod, at »Provisoriet« faar Tidens Hævd som »grundlovmæssig Praxis. Desuden ved han også nok, at med den »rolige Forhandling« følger Finansloven – om ikke i Aar saa ad Aare. Altid tidsnok for Høire. Men den »rolige Forhandling« var en Æressag for ham og et Livsspørgsmaal for hans Politik. Om han historisk skal staa som Scirherre afhænger netop af om han faar »Hesten over Grøften«. Godkjendelse forlanger han ikke af Dyret – bare det traver.

Kan man nu ikke se bort fra »Estrup«, saa bliver man Modstander af Forhandlingspolitiken, som den nu føres. Men derved kan man ikke blive staaende. Samlingen 1889–90 var jo ikke blot et Nederlag for dem, der tro'de eller dog haabede paa Muligheden af en ærlig Forstaaelse om Forfatningen. Den var *Afslutning*, Ende paa hele Venstres Politik fra 1870, ja paa enhver Politik, der mener at kunne føre Forfatningskampen seirrigt igjennem ved blot lovlige Midler. Det var Illusionerne om Rettens endelige Scir, der brast; Troen paa, at Følelsen for denne dog til syvende og sidst vilde være stærkere end Partidrifterne. Men dermed er da ogsaa givet Nødvendigheden ikke blot af en anden Taktik, men af en ny Politik. Og da al Politik nu for Tiden maa blive Socialpolitik, saa fører Kampens Fortsættelse mod Estrup til Alliancen med Socialdemokratiet – mere eller mindre intimt – og ud i det store almindelige Røre med Sigte paa Omvæltningen ude fra, den Høgsbro altid gik og ventede paa, da ogsaa han havde tabt Troen paa, at Estrup vilde »gaa i sig selv«.

At De betænkte Dem paa at slaa ind paa den Vei forstaar jeg. Men anser man *den* for ufarbar og for moralsk forkastelig, ja saa er der ikke andet for end at se bort fra Estrup, hvor nøddigt man end vil det. Og det uden Hensyn til Konflikten. At De har gjort dette – resolut, med Held, i det for en saadan Vending gunstigste Øjeblik og med en mesterlig Forberedelse og en ligesaa mesterlig mise en scène, er det, der – saavidt jeg kan se – giver Bevægelsen hjemme dens sande og alvorlige Betydning. *Formelt* er det Hele kun et Forsøg paa at tage Forhandlingen op igjen efter Venstres gamle Principer fra før 1870 (Tscherning) – *taktisk* er det maaske først og fremmest Nødværge imod Berg – det kan godt være – *men reelt og politisk* er det Indledningen til en ny Tid og til en hel ny Politik, der lader Forfatningskampen ligge og gaar udenom Grundlovsspørgsmaalet, for at vinde nyt Land og ny Indflydelse for det danske Venstre paa det Terræn, der er fælles for al europæisk Politik i Arhundredets Slutning – paa det sociale – som Socialdemokratiets Modstander.

57. Den uberegnelige begivenhed kom få måneder efter, da Christen Berg pludselig døde den 28. november 1891.

Hermed skulde jeg egentlig slutte. For ikke at ærgre Dem. Men da jeg er i Farten, bliver det mig for svært at stikke noget under Stolen. Et sort Punkt er der nemlig. Det er ikke de konservative Værkfæller, jeg tænker paa. At en saadan Vending fører til nye Partidannelser er en Selvfølge. »Europæisk« bliver De Høiremand og hele det »danske Venstre« med; men Partiets Familieforhold overfor Gambetta og de franske Republikanere har jo altid hørt til dets allernaiveste Affecter og det kan kun regnes til Indtægt for den sunde Fornuft, at det omsider bliver rigtig klart, at det forskrækkelige danske »Demagoge« i Virkeligheden ikke er og aldrig har været andet end hvad man i hele den øvrige Verden forstaar ved et bravt og rettænkende konservativt Parti, som kun ved Tidens Ugunst og vort »Høires« kortsynede Brutalitet har faaet en ganske meningsløs og yderst kuriøs Paamaling med den europæiske »Liberalismes« Kulører. Nei men Splittelsen. Den er det, jeg mener med det sorte Punkt. Jeg ser bort fra den Styrkelse, den giver Berg. Han bliver jo ligefrem til Noget. Dog det fik være; men Høire faar et *Overtag*, det ikke for nogen Pris burde have havt og derved bliver det nuværende Venstreflertals Stilling saa kritisk, at det let kan komme til at staa overfor Valget imellem at opgive sin selvstændige Politik eller sin Betydning som Venstreparti. Tager blot Hørup saa mange med sig, at han sammen med Berg kan danne et nogenlunde respektabelt radikalt Venstre, saa er det nuværende Flertal faktisk et Mellemparti; men under »Provisorie-ministeriet« er det mildest talt en prekær Historie. Vistnok er Vælgerne for Tiden godt med, men det ligger *tildels* i forbigaaende Omstændigheder. Og naar saa Høire, om ikke før saa ved Samlingens Slutning, skal til at bevise den store Seir for Estrup og samtidig Berg-Hørup med deres nu stærke og indflydelsesrige Presse blæse den samme Melodi, saa skal der nogle ganske overordentlige Resultater til, for at ikke den berømte »ene Fugl i Haanden« skal blive til en ækel Høirefugl og de »10 paa Taget« til lutter Venstre»fønixer«. Og saa ender det Hele med en ny Styrkelse for Høire gennem Venstres fuldstændige Opløsning. Kort sagt: den Bevægelse, som, hvis den var udført samlet, maaske kunde have bragt os *udenom* Vanskelighederne har ved Splittelsen faaet en Knæk midt i Vendingen, der *truer* med at give den en gal Retning. Dog nok om det: Maaske ser jeg for sort. Men for mig staar Splittelsen som en Calamitet, som burde være undgaaet, hvis det da ellers var muligt. Ja kan De indskrænke den saaledes, at Grænsen bliver ved Socialdemokratiet, saa er Sagen vistnok en anden; men dertil lader Berg og Hørup det neppe komme med det Tilhold de dog faktisk have, ikke blot i Kjøbenhavn og i Kjøbstæderne men ogsaa paa Landet. Der bliver da kun den

Chance tilbage, der ligger i saadanne uberegnelige om end forudselige Begivenheder (Dødsfald, Regeringskifte osv.) der med et Slag kunne forandre den politiske Situation – men det maatte rigtignok komme lidt snart, hvis det skulde hjælpe; thi i Længden vil det ikke være let at føre »Venstrepolitik« i Samarbejde med Estrup og et overmægtigt Højre mod et radikalt Venstreparti, der raader over de Midler, som Berg og Hørup tilsammen raade over⁵⁸.

Se saa, nu maa jeg slutte. Ellers gjør jeg Dem arrig med min Pessimisme. Og det var dog ikke Meningen. Mine bedste Ønsker altsaa for Dem og for Deres Familie. Særlig for Dem i det vanskelige Aar 91. Min Kone og Børnene slutte sig hertil og bede hilse. Trænger De til Opmuntring og Nervestyrke, saa reis De herved. Ogsaa for den, der leder Folkethingets Hærudvalg og har Landets Forsvarsvæsen i sin Haand er her en Del at lære og at glæde sig over. Jeg har saaledes i denne brillante By kun set en – siger og skriver en – Skildvagt, og han gaar ufravigeligen med begge Næverne i Lommen. I et andet Kanton skal forresten en Løitnant have gjort et Forsøg paa at indføre en strammere Disciplin i Anledning af sit Kompagnis ganske ualmindelig miserable Exercits; men han blev til Gjengjæld saa grueligen maltrakteret, at han maatte hente Kapteinen, som atter henter Obersten, der bragte Orden tilveie – ved for Fronten at bede Compagniet om Forladelse. At vi raabe høit mod Militarismen herved og at denne figurerer som den argeste Hæslighed paa Oppositionens Program er en Selvfølge – dog – saavidt jeg ved – kun af finansielle Grunde (Fæstningsbyggeri).

Hvad Morgenbladets Generalforsamling angaar, saa giver jeg Dem hermed Fuldmagt til paa mine og mine 60 Aktiers Vegne at stemme. Dog med den Restriction, at jeg for Tiden ikke kan paatage mig nye Forpligtelser m. H. t. Bladet, navnlig ingen pekuniære. Det paa mine Aktier skyldige Restbeløb (ca. 1200) vil vistnok blive indbetalt i Februar Måned fra Godskontoret paa Ledreborg.

Deres hengivne
J. L. Holstein

P. S. Fra Tutein har jeg intet hørt.

58. Til den ovenstående del af Holsteins brev har Bojsen i sine politiske erindringer (s. 228) givet følgende kommentar: »Hans brev er meget karakteristisk. I virkeligheden er hans indvending kun den, at vi ikke skulde have brudt med

Fribourg (Suisse) 19.3. 92.

Kjære Bojsen

Hjærtelig Tak for Deres venlige Brev, som jeg for længe siden vilde have svaret paa. Nu kommer jeg noget sent og træffer Dem midt i de sidste Dages Spænding og maaske i Døren til det, som det synes, ret livlige Valgrummel⁵⁹. Ja drøit maa det være. Det indrømmer jeg. Dog mindre for Dem end det vilde have været det for mig, som ikke tro'r paa nogen »oplyst offentlig Mening«. Mindst i Høire. Dog selv uden en saadan kan en Ting naas: Vi kan komme ud over det døde Punkt. Den estrupske Politik har været utrolig demoraliserende – de to bedste Følelser i vort Folk, Retsfølelse og Respekten for personlig Selvstændighed, har den undergravet; Men naar Uretten dog skal seire over Retten – og det gjør den naturligvis hos os ligesaavel som andre Steder – saa er det i alt Fald en Fordel naar Pinen bliver nogenlunde kort. At komme ind i »regelmæssige Tilstande« – Fanden til Regelmæssighed for Resten – er dog bedre end at raadne op i Vrøvl. Og saa er det Betingelsen for, at vor stakkels forpinte Nation endelig en Gang kan komme til at indtage sin Plads i det Kulturarbejde, som vor Tid har at gjøre og som man ikke til evige Tider kan blive staaende udenfor. Kort sagt: først da begynder den nye Himmel og den nye Jord som Deres udmærkede Søster — Statsraadinden – profeterede om.

At dette vil komme tvivler heller heller ikke jeg om. Og for Valgene behøver De da sandelig ikke at være bange. Selv om Høire kaprer hvad det kan overkomme, selv om Alberti ikke skulde blive valgt – ja selv om N. J. Larsen skulde falde som en Helt for den Slengeriske Renlivethed – selv da vil de endelige Facit dog nok give et + for de Danske⁶⁰.

Fælt er det rigtignok at ikke blot De og Høgsbro og Cl. Berntsen skal i Himlen men at De skal have Goos og Dinesen med⁶¹. Pas endelig

Hørup! Som om ikke alle netop var på det rene med, at grunden til Holsteins politik's nederlag for en væsentlig del beroede på, at han vilde føre Hørup med sig, medens jeg altid i denne henseende havde villet tage afstand. Han rammer altså netop kernen i den gamle uenighed mellem ham og mig. Og dog stod Holstein på anden måde Brandesianismen så fjernt som nogen i vort land. En underlig indre modsigelse.*

59. Der skulle være folketingsvalg den 20. april 1892.

60. Højre og de moderate vandt hver 5 mandater, medens de radikale tabte 10. Den moderate P. A. Alberti besejrede ved højres hjælp Hørup. N. J. Larsen havde i 1890 besejret redaktør Slengerik i Stubbekøbing; men Slengerik var ikke opstillet i 1892. Larsen vandt over gårdejer N. Clausen, Vaalse.

61. Lars Dinesen, højres partisekretær, og kultusminister Goos var begge »fraldne« venstremænd, der nu hørte til kernen af højre.

godt paa dem. Bind Halerne sammen paa dem. Saa bliver det lettere at drukne dem. Hængt bliver de jo nu engang ikke.

Det er sandt! Michaelsen! Joseph mener jeg⁶². Ham glemte jeg ganske, da jeg var i Kjøbenhavn, for bare Politik. Det var en stor Skam af mig. Stakkels Mand. – Der er nok Tale om Noget til ham paa Finansloven, og saa grusom er vel Ingen at det skulde blive ham nægtet. Han vil sikkert være baade glad og taknemmelig for hvad han faar. *Men* – hans inderste Ønske gaar, saavidt jeg ved – eller rettere derom har jeg ingen Tvivl – ud paa noget mere. Han har ofte udtalt det for mig og jeg har tydeligt mærket i hvor høi Grad det pinte ham, at han aldrig var blevet anerkjendt for sin virkelige Fortjeneste, ja endog tilsidst havde maattet tage sin Afsked fra Postetaten under ret pinlige Omstændigheder. Afskeden var, som De vel ved, uforskyldt, eftersom en Søns Kassehistorier var Skyld deri; men dels vidste vel ikke alle fuld Besked, dels blev Slaget jo ikke synderlig mindre tungt paa den Maade. – Det Michael sen i sin inderste Sjæl længes og higer efter er – *Opreisning*. En eller anden *virkelig* Anerkjendelse. Det var Hovedmotivet til Udgivelsen af hans Bog ifjor, som »Morgenbladet« jo meget velvilligt anmeldte⁶⁴. Og det er stadig det som staar for ham som hans Livs Attraa. Vilde (Commandøren)⁶⁵ var hernede i Schweitz i Sommer og sagde mig det ogsaa; Michaelsens Ønske, sagde han, er at blive *Etatsraad*. Oprigtig talt. I og for sig var det neppe saa helt uforstandigt om vor Regering gjorde noget for bestemt at hævde for vort Land, den Ære, som *virkelig* tilkommer det for at have undfanget Planen til Verdenspostforeningen. Baade Sponeck og senere Scharling have jo udtrykkelig anerkjendt at det forholder sig saaledes. Og hvorfor i al Verden skal Preussen æde det fra os med! Ja var jeg Ingerslev saa skulde Michaelsen saamænd være baade *Etatsraad* og R. af D. – men nu kan jeg ikke gjøre andet for ham end at anbefale ham til Manden for det Hele – altsaa til Dem. Glem ham nu ikke helt for bare Politik og Valgkampagne⁶⁶. –

62. Joseph Michaelsen (1826–1908) skrev i 1859 en pjece »Om Transitportoens og den internationale Portos Afskaffelse og Afløsning«. Heri fremsatte han ideen om en verdenspostforening baseret på transitfrihed, en tanke, der blev realiseret i 1874 omend på basis af en plan, den preussiske postmand von Stephan havde udarbejdet. – På tillægsbevillingsloven gennemførtes i samlingen 1891–92 en forhøjelse af Michaelsens understøttelse (till. B sp. 1781).

63. Michaelsen blev 1876 postmester i Slagelse, men trak sig tilbage allerede 1879.

64. 1890–92 udgav Michaelsen sine erindringer »Fra min Samtid« I–II. De går frem til 1875 og giver bl. a. et meget interessant billede af den unge Holstein og dennes forhandlinger med Fønnesbech i 1874.

65. Må være kommandør O. A. K. Wilde.

66. Michaelsen fik 1906 på sin 80-års dag fortjenstmedaljen i guld.

Da jeg sidst var hos Dem lod jeg en Paraply staa i Gangen. (Naturhaandtag og Silke samt aparte Mekanik m. H. t. Opslaaning). Jeg tillader mig en Gang ved Leilighed at sende min Moders Tjener op efter den, hvis ikke en eller anden Demokrat har laant den. –

Sluttelig beder jeg mig anbefalet til Fruen og sender Hilsen fra min Kone og Børnene.

Deres hengivne
J. L. Holstein